

СІМ'Я ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (в історичному та порівняльному аспектах²)

Сім'я є найкращим осередком для виховання і розвитку дітей, більшість населення живе сімейним способом життя, від її благополуччя залежить життя дорослих, дітей, суспільства, світового середовища. Актуальність соціально-педагогічної роботи з сім'єю пояснюємо необхідністю соціального виховання сім'ї на основі нових моделей поведінки (гендерної рівності, прав дитини, ненасильства тощо). Тому сім'ю розуміємо сьогодні як окремий предмет досліджень соціальної педагогіки. Сім'я, як доведено нами³ є особливою соціальною групою зі своїми власними цінностями, соціальним інститутом з правами та обов'язками в суспільстві, первинним колективом із розподілом влади і відповідальності, соціальною системою з особливими зв'язками, які ніде, крім сім'ї більше не існують – батьківсько-дитячими, подружніми, братерсько-сестринськими. Сім'я розвивається та соціалізується під впливом різних факторів, може виступати об'єктом та суб'єктом соціалізації. Захист прав сім'ї та її членів є пріоритетом державної сімейної політики в Україні. На це спрямовані соціально-педагогічні послуги сім'ям. Доцільно буде проаналізувати сучасні соціально-педагогічні дослідження на предмет стану розробленості для подальшого теоретичного обґрунтування соціалізації сім'ї з позицій родиноцентричного підходу, виявлення „білих плям” на перспективу досліджень.

Розкриємо стан розробленості проблеми реалізації права дитини на виховання в родині, прав батьків на виховання власної дитини в різних

¹ Трубавіна Ірина Миколаївна, доктор пед. наук, професор кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди / prof. dr hab. Iryna Trubavina, Charkowski Pedagogiczny Uniwersytet Narodowy im. H. Skoworody, trubavina@gmail.com

² This article contains a theoretical analysis of the current domestic researches in the field of social and pedagogical work with the family. The author carried out a review of studies of Ukrainian scientists in the historical and comparative aspects. It was determined that the problem of working with the family is in the range of scientific attention, modern authors examine the problem of increasing the effectiveness of parenting, parental education, preparing young people for family life, the formation of parental competence. There has been little research on the establishment of paternity in the society, family-based care, conscious parenting. It is revealed that they are not sufficiently studied the social and pedagogical opportunities the media, Internet resources and technologies in the social and pedagogical work with the family. Prospects for further research believe the study of forms of family care, the formation of paternity, comparative analysis of parent education programs, preparation for family life are needed.

³ І.М. Трубавіна, *Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05, Луган. держ. пед. ун-т ім. Т.Шевченка, Луганськ 2009, 44 с.

країнах. Так, Г.В. Фінчук⁴ дослідила теорію та практику сімейного виховання в зарубіжній педагогіці в теоретико-методологічному аспекті в країнах Західної Європи та Північної Америки, визначила динаміку становлення та розвитку системи принципів, форм методів та особливостей сімейного виховання, сутності теорії та практики сімейного виховання в зарубіжній педагогічній науці, довела пріоритет сімейного виховання над громадським. З.В. Янішевська⁵ дослідила педагогічні засади та практику сімейного виховання в сучасній Іспанії: виявлено концептуальні підходи до проблем сімейного виховання, досліджено характерні моделі сучасної іспанської сім'ї, її функції та завдання, ціннісні орієнтації сімейного виховання, проаналізовано програми педагогічної просвіти батьків, висвітлено особливості співпраці сім'ї та школи. Л.С. Калашник⁶ досліджувала педагогічні засади родинного виховання в китайській сім'ї, враховуючи залежність її функцій від соціально-економічних, політичних, ідеологічних, та соціокультурних чинників. О.Й. Демченко⁷ вивчала теорію та практику сімейного виховання у Великій Британії в напрямку джерел британської родинної педагогіки, розвитку теорії та практики сімейного виховання дітей та підлітків, визначила найважливіші особливості змісту, принципів, методів і засобів британської системи сімейного виховання, які зумовлені етнопсихологічними та культурно-історичними надбаннями нації. С.С. Червонецька⁸ дослідила виховання в сім'ї моральних якостей дітей молодшого шкільного віку засобами природи у Великій Британії, розкрила роль традицій сімейного виховання в формуванні моральних якостей дітей засобами природи, показала посилення ролі сім'ї у вихованні підростаючого покоління і підтримку державою сім'ї в цьому аспекті, зокрема, через різноманітні форми педагогічної просвіти батьків. Т.Г. Харченко⁹ дослідила взаємодію школи та соціального середовища (у т.ч. сім'ї) у вихованні учнів коледжів і ліцеїв Франції, де середня школа є відкритою соціально-педагогічною системою, яка вступає у взаємодію в інтересах виховання і успішної соціалізації дітей з сім'ями.

⁴ Г.В. Фінчук, *Теорія та практика сімейного виховання в зарубіжній педагогіці (теоретико-методологічний аспект)*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка, Луганськ 2001, 20 с.

⁵ З.В. Янішевська, *Педагогічні засади та практика сімейного виховання в сучасній Іспанії*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Київ 2008, 20 с.

⁶ Л.С. Калашник, *Педагогічні засади родинного виховання в китайській сім'ї*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, Харків 2005, 20 с.

⁷ О.Й. Демченко, *Теорія та практика сімейного виховання у Великій Британії (історико-педагогічний аспект)*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка, Луганськ 2001, 19 с.

⁸ С.С. Червонецька, *Виховання в сім'ї моральних якостей дітей молодшого шкільного віку засобами природи у Великій Британії*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07, Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, Луганськ 2009, 20 с.

⁹ Т.Г. Харченко, *Взаємодія школи та соціального середовища у вихованні учнів коледжів і ліцеїв Франції*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05, Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка, Луганськ 2002, 19 с.

М.А. Зверева¹⁰ виявила значну роль сім'ї в успішній професійній соціалізації учнів загальноосвітніх шкіл Франції. Т.В. Михайленко¹¹ дослідила національне виховання української діаспори в Канаді (кінець XIX–XX ст.), розкрила особливості родинно-сімейного національного виховання молоді української діаспори, яке виховувало любов до українського народу, історичної батьківщини, рідної мови, традицій і обрядів рідного народу. В роботі О.П. Сурженко¹² розкрито зміст, форми і методи виховання щасливої дитини в німецькій сім'ї на підставі поєднання історичного та сучасного досвіду розвитку щасливої особистості, нові підходи до виховання щасливої дитини за сімейних умов. Виявлено, що на практику сучасного сімейного виховання в Німеччині впливають ідеї педагогіки демократії. О.О. Романовська¹³ здійснила теоретичний аналіз досліджень Великої Британії щодо фостерних сімей, довела, що фостерна сім'я є соціально-педагогічним середовищем підтримки особистості дитини.

Здійснено огляд досліджень щодо права батьків на виховання дитини і права дитини на виховання в сім'ї в історичному аспекті. Так, О.О. Ярошинською¹⁴ досліджено розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки, теоретично обґрунтовано феномен батьківства та досліджено процес формування засад і вдосконалення ролі цього виховного інституту в історії вітчизняної педагогіки (XIX–XX ст.), розкрито роль, значення та функції батьків у контексті народної культури українців, узагальнено та систематизовано погляди вчених щодо інституту батьківства, виділено періоди його становлення та розвитку в етнопедагогічній теорії та практиці виховної діяльності української сім'ї. Тобто родинне виховання автор відносить до етнопедагогіки. Автором також досліджено роль і значення української жінки-матері в родині та загальному процесі національно-культурного розвитку нації, проаналізовано сучасний стан і проблеми української сім'ї та інституту батьківства, вивчено механізм реалізації його функцій. Ця робота виділяється між інших увагою до батьківства. Більшість же інших робіт присвячено сімейному вихованню і просвіті батьків. Так, проблеми сімейного виховання в педагогічній теорії та практиці Закарпаття (друга половина XIX - 30-ті роки XX ст.) досліджено

¹⁰ М.А. Зверева, *Професійна соціалізація учнів середніх загальноосвітніх шкіл Франції*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05, Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Луганськ 2010, 20 с.

¹¹ Т.В. Михайленко, *Національне виховання молоді української діаспори в Канаді (кінець XIX–XX ст.)*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Київ 2008, 20 с.

¹² О.П. Сурженко, *Виховання щасливої дитини в сучасній німецькій сім'ї*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07, Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, Луганськ 2010, 20 с.

¹³ О.О. Романовська, *Фостерна сім'я Великої Британії як соціально-педагогічне середовище підтримки особистості дитини*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Київ 2002, 20 с.

¹⁴ О.О. Ярошинська, *Розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Київ 2005, 18 с.

в роботі В.В. Петрус¹⁵: проведено аналіз поняття „сімейне виховання”, показано вплив західноєвропейських педагогічних теорій на сімейне виховання на Закарпатті і в Україні. Виділено детермінантні фактори сімейного виховання в закарпатській родині, проблеми сімейного виховання в ній, роль батьків у сімейному вихованні дітей, структурні елементи та особливості виховання в крайовій родині, сімейні цінності. Ідеї сімейного виховання на засадах єврейської етнопедагогіки (кінець XIX - початок XX ст.) розкрито в роботі О.М. Геркерової¹⁶: народно-педагогічні традиції виховання підростаючого покоління єврейського народу, джерела виникнення єврейської народної педагогіки (фольклор, релігійна, морально-дидактична література, традиції, звичаї). У роботі І.В. Ченбай¹⁷ досліджено становлення і розвиток в Україні сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (40-і роки XX ст. - поч. XXI ст.), що стосується вже права дитини-сироти на виховання в сім’ї в дусі Конвенції про права дитини. Виділяється дослідження І.Г. Хлистун¹⁸, яка вивчала національне виховання в родинах української еліти (кінець XIX - початок XX ст.): виділено напрямки національного виховання (психологічний, світоглядний, етичний, етнокультурний), поведінкові аспекти особистості членів сімей (морально-емоційний, діяльнісно-вольовий, мовленнєво-культурний), умови, форми, методи, засоби виховання, модель виховання елітарної особистості. Н.М. Муляр¹⁹ досліджувала морально-етичне виховання в українській сім’ї (друга половина XIX – початок XX ст.): процес формування цінностей морально-етичного виховання, роль співпраці сім’ї, школи та церкви, практику виховання цих цінностей. С.О. Захаренко²⁰ дослідила проблеми родинного виховання у творчій спадщині О.А. Захаренка. Автором проведено ретроспективний аналіз розвитку педагогіки сімейного виховання з давніх часів, вивчено діяльність О.А. Захаренка у дослідженні ролі сім’ї у вихованні дітей, визначено засади побудови системи родинного

¹⁵ М.В. Петрус, *Проблеми сімейного виховання в педагогічній теорії і практиці Закарпаття (друга половина XIX - 30-ті роки XX ст.)*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, Тернопіль 2011, 20 с.

¹⁶ О.М. Геркєрова, *Ідеї сімейного виховання на засадах єврейської етнопедагогіки (кінець XIX - поч. XX ст.)*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Республїк. ВНЗ „Крим. гуманїт. ун-т”, Ялта 2011, 20 с.

¹⁷ І.В. Ченбай, *Становлення і розвиток в Україні сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (40-і роки XX ст. - поч. XXI ст.)*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, ДВНЗ „Переяслав-Хмельниць. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди”, Переяслав-Хмельницький 2010, 20 с.

¹⁸ І.Г. Хлистун, *Національне виховання в родинах української еліти (кінець XIX - початок XX столїття)*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Київ 2006, 20 с.

¹⁹ Н.М. Муляр, *Морально-етичне виховання в українській сім’ї (друга половина XIX - поч. XX ст.)*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка, Дрогобич 2010, 20 с.

²⁰ С.О. Захаренко, *Проблеми родинного виховання у творчїй спадщинї О.А. Захаренка*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, Київ 2008, 20 с.

виховання в його школі, умови її ефективного функціонування, складові та їх взаємозв'язок. Існують дослідження щодо історії та сучасності взаємодії сім'ї та школи. Робота О.І. Мальцевої²¹ присвячена роботі розкриттю у 20-30 роках ХХ ст. співвідношення громадського та шкільно-сімейного виховання, основні форми та методи педагогізації батьків, специфіку методу роботи з батьківською громадськістю через посередництво дітей.

Розглянемо стан розробленості проблеми підготовки до сімейного життя у науково-педагогічних дослідженнях. Л.Г. Яворською²² досліджено підготовку молоді до сімейного життя в США: етапи її еволюційного розвитку, зміст, основні принципи, напрямки цієї системи: дошлюбну підготовку, статеве виховання, підготовку до відповідального батьківства, методи та прийоми виховання майбутнього сім'янина: імітацію, аналогію, прогнозування, створення виховних ситуацій, проект, сімейну біографію, змагання, асоціацію, інтерв'ю. І.М. Даценко²³ вивчала у Республіці Польща зміст, методи і особливості реалізації у школах програм викладання курсу „Підготовка до життя в сім'ї”, методи та прийоми реалізації програм: автопортрет, рольова гра, метод снігової кулі, дискусія, ланцюг асоціацій, проекти, обговорення проблемних ситуацій, створення виховних ситуацій. Л.М. Буніна²⁴ аналізувала соціально-педагогічні програми формування навичок усвідомленого батьківства, роль потреб дитини в процесі формування цих навичок у діяльності соціальних служб підтримки сім'ї в Північній Ірландії, основні напрямки, форми, методи формування навичок усвідомленого батьківства в цій країні. Історичний аспект дослідження проблеми формування педагогічної культури батьків представлено в небагатьох роботах. І.В. Дубінець²⁵ вивчала педагогічну просвіту батьків у вітчизняній періодичній пресі другої половини ХІХ ст.: систему знань, необхідних батькам для ефективної реалізації завдань виховання, сутність, мету, завдання, способи, засоби та специфіку виховання дітей у сім'ї, напрями здійснення педагогічної просвіти батьків, досвід організації батьківських гуртків, комітетів, спілок, товариств. У роботі О.Б. Хомишак²⁶ досліджувалися теорія та практика підготовки батька до виховання дитини в сім'ї (друга половина

²¹ О.І. Мальцева, *Робота загальноосвітньої школи України з сім'єю у 20 - 30-х роках ХХ ст.*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Луганськ 2008, 20 с.

²² Л.Г. Яворська, *Підготовка молоді до сімейного життя в США*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07, Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, Тернопіль 2007, 20 с.

²³ І.М. Даценко, *Підготовка учнівської молоді до життя в сім'ї у Республіці Польща*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07, Терноп. нац. пед. ун-т ім. В.Гнатюка, Тернопіль 2008, 20 с.

²⁴ Л.М. Буніна, *Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки в Північній Ірландії*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05, Луган. нац. пед. ун-т ім. Т.Шевченка, Луганськ 2005, 20 с.

²⁵ І.В. Дубінець, *Педагогічна просвіта батьків у вітчизняній періодичній пресі другої половини ХІХ ст.*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка, Луганськ 2001, 19 с.

²⁶ О.Б. Хомишак, *Теорія та практика підготовки батька до виховання дитини в сім'ї (друга половина ХХ - поч. ХХІ ст.)*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка, Дрогобич 2011, 19 с.

XX - початок XXI ст.), сутність і зміст поняття „батьківство” з урахуванням маскулінного елементу, розкрито еволюцію ролі батька в українській сім’ї, критерії та рівні сформованості його педагогічної культури, обґрунтовано доцільність педагогізації процесу підготовки батька до виховання дитини в сім’ї, запропоновано модель її реалізації за сучасних умов. Ю.В. Грицкова²⁷ дослідила проблему формування педагогічної культури батьків у вітчизняній педагогічній думці другої половини XX ст.: зміст знань, умінь, навичок, необхідних батькам для виховання дітей, тенденції формування педагогічної культури батьків; напрямки формування педагогічної культури батьків в досліджуваній період. Автором проаналізовано досвід Педагогічного товариства, шкіл, народних університетів педагогічних знань для формування батьківської культури.

На основі викладеного можна зробити такі висновки: сучасні вітчизняні науково-педагогічні дослідження історичного і порівняльного плану розкривають сім’ю як предмет історико-педагогічних, порівняльних, виховних досліджень і меншою мірою - соціально-педагогічних. Досліджуються в основному проблеми підвищення ефективності виховання дітей в сім’ї, батьківської просвіти, підготовки молоді до сімейного життя, формування батьківської компетентності і меншою мірою - становлення батьківства в суспільстві, сімейних форм опіки, усвідомленого батьківства, досліджується також вплив роду і сімейних цінностей на виховання дітей, взаємодія школи, сім’ї, мікросередовища і церкви, вплив західноєвропейських теорій на сімейне виховання в Україні, наголошено на необхідності батьківської просвіти. На нашу думку, недостатньо дослідженими є соціально-педагогічні можливості в створенні умов для реалізації сім’єю своїх прав, прав членів родини силами ЗМІ, інтернет-ресурсів та технологій, поширення ними позитивних зразків з досвіду сімейного життя тощо. Зовсім недослідженими є питання розвитку сім’ї, становлення молоді сім’ї, створення умов для виконання сім’єю різних функцій і реалізації її прав, проблеми соціалізації сім’ї в новому середовищі (внутрішньо переміщені особи, трудові мігранти тощо), з новою структурою тощо. Необхідним вважаємо порівняльний аналіз програм батьківської та гендерної просвіти, виділення їх теоретичних засад, визначення національних особливостей виконання сім’єю своєї виховної функції в суспільстві, адаптацію кращого досвіду в українських родин, вивчення основ педагогіки демократії і впровадження її в досвід сімей і шкіл України.

Бібліографія

Буніна Л.М., *Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки в Північній Ірландії*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05, Луган. нац. пед. ун-т ім. Т.Шевченка, Луганськ 2005.

²⁷ Ю.В. Грицкова, *Проблема формування педагогічної культури батьків у вітчизняній педагогічній думці другої пол. XX ст.*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, Харків 2009, 20 с.

Геркєрова О.М., *Ідеї сімейного виховання на засадах єврейської етно-педагогіки (кінець XIX - поч. XX ст.)*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Республїк. ВНЗ „Крим. гуманїт. ун-т”, Ялта 2011.

Грицкова Ю.В., *Проблема формування педагогічної культури батьків у вітчизняній педагогічній думці другої пол. XX ст.*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, Харків 2009.

Даценко І.М., *Підготовка учнівської молоді до життя в сім'ї у Республіці Польща*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07, Терноп. нац. пед. ун-т ім. В.Гнатюка, Тернопіль 2008.

Демченко О.Й., *Теорія та практика сімейного виховання у Великій Британії (історико-педагогічний аспект)*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка, Луганськ 2001.

Дубінець І.В., *Педагогічна просвіта батьків у вітчизняній періодичній пресі другої половини XIX ст.*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка, Луганськ 2001.

Захаренко С.О., *Проблеми родинного виховання у творчій спадщині О.А.Захаренка*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, Київ 2008.

Зверєва М.А., *Професійна соціалізація учнів середніх загальноосвітніх шкіл Франції*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05, Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Луганськ 2010.

Калашник Л.С., *Педагогічні засади родинного виховання в китайській сім'ї*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, Харків 2005.

Мальцева О.І., *Робота загальноосвітньої школи України з сім'єю у 20 - 30-х роках XX ст.*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Луганськ 2008.

Михайленко Т.В., *Національне виховання молоді української діаспори в Канаді (кінець XIX–XX ст.)*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Київ 2008.

Муляр Н.М., *Морально-етичне виховання в українській сім'ї (друга половина XIX - поч. XX ст.)*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка, Дрогобич 2010.

Петрус М.В., *Проблеми сімейного виховання в педагогічній теорії і практиці Закарпаття (друга половина XIX - 30-ті роки XX ст.)*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, Тернопіль 2011.

Романовська О.О., *Фостерна сім'я Великої Британії як соціально-педагогічне середовище підтримки особистості дитини*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Київ 2002.

Сурженко О.П., *Виховання щасливої дитини в сучасній німецькій сім'ї*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07, Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, Луганськ 2010.

Трубавіна І.М., *Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05, Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка, Луганськ 2009.

Фінчук Г.В., *Теорія та практика сімейного виховання в зарубіжній педагогіці (теоретико-методологічний аспект)*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка, Луганськ 2001.

Харченко Т.Г., *Взаємодія школи та соціального середовища у вихованні учнів колегів і ліцеїв Франції*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05, Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка, Луганськ 2002.

Хлистун І.Г., *Національне виховання в родинах української еліти (кінець XIX - поч. XX ст.)*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Київ 2006.

Хомишак О.Б., *Теорія та практика підготовки батька до виховання дитини в сім'ї (друга половина XX - поч. XXI ст.)*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка, Дрогобич 2011.

Ченбай І.В., *Становлення і розвиток в Україні сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (40-і роки XX ст. - поч. XXI ст.)*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, ДВНЗ „Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди”, Переяслав-Хмельницький 2010.

Червонецька С.С., *Виховання в сім'ї моральних якостей дітей молодшого шкільного віку засобами природи у Великій Британії*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07, Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, Луганськ 2009.

Яворська Л.Г., *Підготовка молоді до сімейного життя в США*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07, Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, Тернопіль 2007.

Янішевська З.В., *Педагогічні засади та практика сімейного виховання в сучасній Іспанії*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Київ 2008.

Ярошинська О.О., *Розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки*, Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Київ 2005.